

А.Ф. Вішнеўскі, прафесар кафедры тэорыі дзяржавы і права Акадэміі МУС Рэспублікі Беларусь, доктар гістарычных навук, прафесар права

ВУЧЭННЕ АБ ДИКТАТУРЫ ПРАЛЕТАРЫЯТУ - ІДЭАЛАГІЧНАЯ АСНОВА ПАЛІТЫКА-ПРАВОВОГА РЭЖЫМУ САВЕЦКАЙ ДЗЯРЖАВЫ (1917-1936 гг.)

*На падставе даследавання найбольш значных работ класікаў марксізму-ленінізму паказваецца, што вучэнне ат диктатуры пралетарыяту з'явілася моцнай ідэалагічнай асновай непрымірнай барацьбы з праціўнікамі сацыялістычнага ладу. Але перапачатковая ідэя диктатуры пралетарыяту, сфармуляваная Карлам Марксам, як задача часовага пераходнага перыяду, істотна скажаецца лідэрамі бальшавікоў пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі: погляды апошніх **НІ** диктатуру пралетарыяту садзейнічалі разгортванню палітычных рэпрэсій, ператварэнню іх у інструмент барацьбы іншадумствам, умацавання асабістай улады Сталіна. Значная увага удзяляецца розгляду эвалюцыі поглядаў бальшавікоў ні суб'ект ажыццяўлення диктатуры пралетарыяту. Паказваецца, што функцыя насілля, якая рэалізавалася пад сцягам диктатуры пралетарыяту, хутка перайшла да спецыяльных органаў.*

Паняцце диктатуры (лац. *dictatura* - неабмежаваная ўлада) як спецыфічнага спосабу ажыццяўлення дзяржаўнай улады, супрацьлеглага дэмакратыі, неабходна адрозніваць ад марксісцкага паняцця диктатуры як сістэмы палітычнага панавання пэўнага класа. Диктатура пралетарыяту я; вытворная ў вучэнні К. Маркса ад диктатуры класа ёсць палітычная ўлада рабочага класа, яка ажыццяўляецца ў саюзе з бяднейшымі сялянамі і іншымі сляямі працоўных. Згодна з марксізмам диктатура пралетарыяту ахоплівае пераходны перыяд ад капіталізму да сацыялізму і характары з'яўляецца пераўтварэннямі грамадства, сутнасць якіх зводзіцца да стварэння неантаганістычнай грамадска эканамічнай фармацыі, што развіваецца ў накірунку бяскласавага грамадства.

На першым этапе свайго станаўлення диктатура пралетарыяту, у адпаведнасці з марксісцка тэорыяй, павінна выконваць функцыі падаўлення супраціўлення эксплуатацыйных класаў з далейшым знішчэннем асноў іх жыццядзейнасці. Таму диктатура пралетарыяту класікамі марксізма непарыгун звязвалася з рэвалюцыйным насіллем. «Насіллем, - пісаў Ф. Энгельс, - з'яўляецца той прыладай, пры дапамозе якой грамадскі рух пракладае сабе дарогу і ломіць акамянелыя, амярцвелыя палітычны формы» [8, т. 20, с. 189]¹. Больш разгорнута прымяненне пралетарыятам насілля было абгрунтавана К. Марксам у канспекце кнігі М. Бакуніна «Дзяржаўнасць і анархія». «Пакуль існуюць іншыя класы ў асабліва сціснутым клас капіталістычна, пакуль пралетарыят вядзе барацьбу з ім, - пісаў К. Маркс, - ...ё

¹ Тут і далей пераклад аўтара.

павінен прымяняць меры насілля, значыць урадавыя меры; калі ён яшчэ застаецца класам і не зніклі яшчэ эканамічныя ўмовы, на якіх грунтуецца класавая барацьба і існаванне класаў, яны павінны быць насільна ліквідаваны ці пераўтвораны, і працэс іх пераўтварэння павінен быць насільна паскораны» [8, т. 18, с. 611]. У дадзеных радках у канцэнтраваным, сціслым выглядзе вызначана самая агульная праграма ажыццяўлення дыктатуры пралетарыяту, якая потым стала прамым настаўленнем для ленінскага і сталінскага партыйна-дзяржаўнага апарату. Тут патрэбна адзначыць, што змест тэорыі дыктатуры пралетарыяту ў расійскім варыянце мадыфіцыраваўся, зыходзячы з канкрэтных гістарычных умоў, ён знаходзіўся ў цеснай сувязі з палітычным становішчам і патрэбнасцямі правячай партыі.

У.І. Ленін у новых гістарычных умовах далей развівае многія палажэнні, звязаныя з паняццем дыктатуры пралетарыяту. У сваёй працы «Чарговыя задачы савецкай улады» ён піша: «Было б найвялікшым глупствам і самым бязглуздым утапізмам лічыць, што без прымусу і без дыктатуры магчымы пераход ад капіталізму да сацыялізму... Або дыктатура Карнілава..., або дыктатура пралетарыяту - пра іншы выхад для краіны... не можа быць гаворкі [7, т. 36, с. 94]. Дыктатура класа, у дадзеным вышадку - дыктатура пралетарыяту, паводле меркавання У. Леніна, з'ява несумяшчальная з дэмакратычнымі нормамаі жыццядзейнасці грамадства: роўнасцю грамадзян перад законам, забеспячэннем праваў асобы і іншымі падобнымі «буржуазнымі» інстытутамі і лозунгамі. З асаблівай рэльефнасцю гэта пазіцыя адлюстравана ў ленінскай працы «Пралетарская рэвалюцыя і рэнегат Кауцкі». Аналізуючы твор Кауцкага «Дыктатура пралетарыяту», У. Ленін адхіляе папрок наконт тэарэтычнай бальшавіцкай палітыкі, «пагарды» савецкай уладай дэмакратычных інстытутаў. Тактыса У. Леніна простая: размежаванне тэрмінаў «дэмакратыя», «свабода», «роўнасць» на супрацьлеглыя - дэмакратыя пралетарская ці буржуазная, свабода для працоўных ці для эксплуатацараў, роўнасць у межах аднаго класа ці для прадстаўнікоў розных класаў. Першае - прызнаецца, другое - адхіляецца. Кожны тэрмін, такім чынам, набывае класавы змест і адпаведна становіцца ці адмоўнае значэнне. Агульначалавечыя паняцці і каштоўнасці катэгарычна У. Леніным адкідаюцца, таму і аргументацыя Кауцкага, яго звяртанне да агульных паняццяў траціць сэнс. Так, у прыватнасці, У. Ленін аспрэчвае магчымасць існавання «дэмакратыі наогул», да якой апелюе Кауцкі. Першы лічыць паняцце дэмакратыі ўмоўным. «Лібералу натуральна гаварыць аб „дэмакратыі наогул“, - піша У. Ленін, - марксіст ніколі не забудзе паставіць пытанне: „для якога класа?“» [7, т. 37, с. 243]. І далей: «Дыктатура неабавязкова азначае знішчэнне дэмакратыі для таго класа, які ажыццяўляе гэту дыктатуру над другімі класамі, але яна абавязкова азначае знішчэнне... дэмакратыі для таго класа, над якім ці супраць якога ажыццяўляецца дыктатура [7, т. 37, с. 244].

Таксама, як пры разглядзе пытання аб дэмакратыі, У. Ленін адрознівае «насілле наогул» і рэвалюцыйнае насілле. Ён піша: «Сацыялізм наогул супраць насілля над людзьмі. Але, акрамя хрысціянскіх анархістаў і талстоўцаў, ніхто яшчэ не выводзіў адсюль, што сацыялізм супраць рэвалюцыйнага насілля. Значыць, гаварыць аб „насіллі наогул“, без разбору абставін, што адрозніваюць рэакцыйнае ад рэвалюцыйнага насілля, значыць быць мешчанінам, які адмаўляецца ад рэвалюцыі, ці гэта значыць проста падманваць сябе і іншых сафістыкай» [7, т. 37, с. 296]. Няцяжка заўважыць, што падобнае «дыялектычнае» разуменне насілля развязвала рукі ў адносінах да тых слаёў насельніцтва, якія самі дыктатуру пралетарыяту не ажыццяўлялі, і апраўдвала любыя гвалтоўныя метады праўлення ўлады, толькі б гэта ўлада была пралетарскай.

Адзначым, што гэта прыныповае палажэнне, па сутнасці, прадвызначыла ўвесь далейшы палітычны і юрыдычны кірунак савецкай улады ў адносінах да непралетарскіх партый і слаёў насельніцтва. Дэмакратыі для іх не існавала. Для чаго ж неабходна была дыктатура пралетарыяту? У. Ленін, спасылаючыся на К. Маркса і Ф. Энгельса, так адказваў на гэтае пытанне:

«- Для таго, каб зламаць супраціўленне буржуазіі,

- для таго, каб выклікаць у рэакцыянераў жах,

- для таго, каб падтрымаць аўтарытэт узброенага народа супраць буржуазіі,

- для таго, каб пралетарыят мог насільна падавіць свайго праціўніка» [7, т. 37, с. 262].

У гэтай сувязі вельмі важнае значэнне меў тэзіс аб тым, што «дыктатура пралетарыяту ёсць улада, якая абавязваецца непасрэдна на насілле, не звязана ніякімі законамі. Рэвалюцыйная дыктатура пралетарыяту ёсць улада, заваяваная і падтрымліваемая насіллем пралетарыяту над буржуазіяй, не звязаная ніякімі законамі» [7, т. 37, с. 245].

На практыцы гэта выражалася ў адхіленні не толькі старых, царскіх законаў, але і ў грэбаванні ўласнымі законапалажэннямі савецкага перыяду, выданні ведамасных праціўленняў, якія супярэчылі ім ці іх ігнаравалі.

У першыя гады савецкай улады неабходнасць у рэвалюцыйным насіллі звязалася галоўным чынам з супраціўленнем эксплуатацарскіх класаў. Гэта было дакладна выражана ў ленінскім праекце Праграмы РКП(б): «Вопыт усеагульнай гісторыі... вучыць непазбежнасці моцнага і доўгага супраціўлення эксплуатацараў ў барацьбе за захаванне іх прывілей. Савецкая арганізацыя дзяржавы прыста-

савана да падаўлення гэтага супраціўлення, без чаго не можа быць гаворкі аб пераможнай камуністычнай рэвалюцыі» [7, т. 38, с. 91]. Разам з тым У. Ленін пісаў: «Пераход ад капіталізму да камунізму ёсць цэлая гістарычная эпоха. Пакуль яна не закончылася, у эксплуатацараў непазбежна застаецца надзея на рэстаўрацыю, а гэта надзея ператвараецца ў спробы рэстаўрацыі... А за эксплуатацарамі-капіталістамі цягнуцца шырокая маса дробнай буржуазіі» [7, т. 37, с. 264]. Выходзіць, што усуненне з гістарычнай арэны капіталістаў і памешчыкаў - толькі частка справы. Фронт барацьбы павінен пашырацца, захопліваць і іншыя слаі насельніцтва.

Паступова кола класаў і сацыяльных слаёў, супраць якіх пралетарыят павінен быць прымяняць рэвалюцыйнае насілле, пашыралася. У артыкуле «Прывітанне венгерскім рабочым» (1919) правадыр бальшавікоў вёў гаворку аб супраціўленні рэвалюцыйнаму перавароту не толькі з боку капіталістаў і іх памагатых з буржуазнай інтэлігенцыі, але і з боку «велізарнай масы вельмі забітых дробнабуржуазнымі звычкамі і традыцыямі працоўных, сялян у тым ліку» [7, т. 38, с. 386]. «Супраць... кулакоў, як заўзятых нашых ворагаў, - заявіў У. Ленін, - у нас толькі адна зброя - гэта насілле» [7, т. 38, с. 7]. Апошнія адносіцца і да палітычных партый. «Калі праяўляюцца хістанні сярод сацыялістаў, учора далучыўшыся да вас, да дыктатуры пралетарыяту, ці сярод дробнай буржуазіі, - раіў Уладзімір Ільіч венграм, - падаўляйце хістанні бязлітасна. Расстрэл - воль законная доля баязліўца на вайне» [7, т. 38, с. 388]. Не выключалася прымяненне насілля і ў адносінах да буржуазных спецыялістаў, якіх савецкая ўлада запрашала дапамагчы наладзіць народную гаспадарку. «Тут, - пісаў У. Ленін, - у дадатак да насілля, пасля пераможнага насілля, неабходна арганізаванасць, дысцыпліна і маральны аўтарытэт перамогшага пралетарыяту, які падпарадкоўвае сабе і ўцягвае ў сваю працу ўсіх буржуазных спецыялістаў» [7, т. 38, с. 56]. Гаворачы аб спецыялістах, У. Ленін неаднаразова падкрэсліваў неабходнасць спалучэння насілля з арганізацыйнай і эканамічнай дзейнасцю дзяржавы. Але насілле застаецца ў цэнтры ўвагі. «Насілле можна прымяняць, не маючы эканамічных каранёў, але тады яно гісторыяй асуджана на пагібель. Аднак можна прымяніць насілле, абапіраючыся на перадавы клас, на больш высокія прынцыпы сацыялістычнага ладу, парадку і арганізацыі. І тады яно можа часова пацяраць няўдачу, але яно непераможнае [7, т. 38, с. 369-370]. Няцяжка заўважыць тут працэс зараджэння думкі аб тым, што не толькі ў час рэвалюцыі і ў першыя паслярэвалюцыйныя гады, але і пры будаўніцтве сацыялізму насілле павінна застацца дзейным метадам кіравання грамадствам.

Насілле было накіравана і супраць некаторых пралетарскіх слаёў: «Пра расстрэлы мы адкрыта гаварылі, мы гаварылі, што мы насілле не хаваем, што са старога грамадства без прымушэння адсталяй часткі пралетарыяту мы выйсці не зможам» [7, т. 40, с. 308]. Тэту думку развіў і М.І. Бухарын. «Пралетарскі прымус, - пісаў ён, - ва ўсіх формах, пачынаючы ад расстрэлаў і канчаючы працоўнай павіннасцю, з'яўляецца, як парадаксальна гэта ні гучыць, метадам выпрацоўкі камуністычнага чалавечтва з чалавечага матэрыялу капіталістычнай эпохі» [3, с. 16].

Такім чынам, першапачатковая ідэя дыктатуры пралетарыяту, сфармуляваная К. Марксам як задача часовага пераходнага перыяду, істотна скажаецца, траціць выразныя контуры, ператвараецца ў насілле ў дачыненні да любой часткі насельніцтва, якая не пагаджаецца з палітыкай, якая праводзілася, ці не вельмі актыўна яе падтрымлівае.

Пазіцыя бальшавікоў эвалюцыяніравала і па пытанню наконт таго, хто ажыццяўляе дыктатуру пралетарыяту: увесь рабочы клас, яго «перадавы авангард» - партыя ці спецыяльна для гэтай мэты ўтвораныя органы дзяржавы? У выказваннях У. Леніна 1918 г. сустракаюцца сцвярджэнні, што дыктатуру ажыццяўляе ўвесь рабочы клас (у прыватнасці, праз выбарчую сістэму Саветаў). Але ўжо ў «Пісьме да рабочых і сялян з прычыны перамогі над Калчаком» (1919 у. У. Ленін прама ўказваў: «Дыктатура рабочага класа праводзіцца той партыяй бальшавікоў, якая яшчэ з 1905 г. і раней злілася з усім рэвалюцыйным пралетарыятам» [7, т. 39, с. 158]. А ў «Пісьме да арганізацый РКП аб падрыхтоўцы да партыйнага з'езда» (1920) растлумачвае: «Наша партыя... павінна была ўзяць на сябе і непасрэднае ажыццяўленне задач дыктатуры пралетарыяту з часу кастрычніцкай рэвалюцыі» [7, т. 40, с. 140]. Але і гэта звужэнне суб'екта ажыццяўлення дыктатуры пралетарыяту было не апошнім словам. Логіка дзеянняў бальшавікоў прыйшла да таго, што функцыя насілля, рэалізуемага пад лозунгам дыктатуры пралетарыяту, вельмі хутка перайшла да карных, рэпрэсіўных органаў. Ужо ў лістападзе 1918 г. У. Ленін пісаў: «Для нас важна, што НК (надзвычайныя камісіі. - *Аўт.*) ажыццяўляюць непасрэдна дыктатуру пралетарыяту, і ў гэтых адносінах іх роля неацэнная. Іншага шляху да вызвалення мае, акрамя падаўлення насіллем эксплуатацараў, няма. Гэтым і займаюцца НК, у гэтым іх заслуга перад пралетарыятам» [7, т. 37, с. 174].

Натуральным завяршэннем эвалюцыі поглядаў на суб'ект ажыдзяўлення дыктатуры пралетарыята стала яго звязанне да адной асобы - кіраўніка, правадыра. «Раіуча ніякай прынцыповай супярэчнасці паміж савецкім (г. зн. сацыялістычным) дэмакратызмам і прымяненнем дыктатарскай улады асобных людзей няма... Як можа быць забяспечана найстражэйшае адзінства волі? - Падпарадкаваннем волі тысяч волі аднаго [7, т. 36, с. 199-200]. Тым самым быў расчышчаны шлях да ваджызму, да культу асобы кіраўніка, да аднаасобна прымаемых рашэнняў на розных ступенях партыйнай і дзяржаўнай іерархіі.

Невыпадкова вядомы ў даваенны час публіцыст і гргмадскі дзеяч М. Валянцінаў (Вольскі) падкрэсліваў, што паступова паяцца «дыктатура пралетарыята» перажыло метамарфозу: «Спачатку пад ёю разумеецца акцыя, дзеянне рэвалюцыйных мільёнаў, націск беднаты, творчая воля масы пралетарыяў... Але наступае момант, калі нават самы тупы чалавек разумее недарэчнасць думкі аб кіраванні дзяржавай і індустрыяй мільёнамі чужыя пісьменных людзей» [4, с. 50]. Пад ёю практычна пачалі разумець кіраўніцтва партыі, а потым - толькі яе кіруючыя органы. На X з'ездзе РКП(б) У. Ленін пацвердзіў, што «дыктатура пралетарыята немагчыма інакш, як праз камуністычную партыю» [14, с. 575]. А.В. Луначарскі на гэтым форуме партыі выказаў такую ж думку: «Мы усе разумеем, што дыктатура пралетарыята ёсць дыктатура партыі і дзяржаўны апарат павінен уяўляць сабою адлюстраванне гэтай партыі» [14, с. 152]. Гэтыя ідэі прагучалі з вуснаў многіх аратараў і на ХП з'ездзе РКП(б) у красавіку 1923 г., што дазволіла Г.Е. Зіноўеву ў заключным слове заявіць: «Дыктатура пралетарыята ў форме дыктатуры нашай партыі ёсць абсалютна непазбежная неабходнасць» [13, с. 47-51].

Такім чынам, абвешчэнне ХП з'ездам РКП(б) дыктатуры партыі, надзяленне ЦК дыктатарскімі паўнамоцтвамі ў адносінах да партыі і дзяржаўных органаў адкрывалі новы этап у развіцці і партыі, і дзяржавы па законах, якія вызначала новая кіруючая эліта, прагнучая ўлады, пасада, становішча ў грамадстве. «Бюракратыя партыі, - адзначаў вядомы югаслаўскі палітолаг М. Джылас, - выстраілася за Сталіным» [2, с. 29]. Для апошняга ленінізм - не догма. Гэта крыніца ідэй пэўнага накірунку, ідэй, якія неабходна было вычлениць і зрабіць догмамі. Адной з іх стала для І. Сталіна дыктатура. Ужо ў красавіку - маі 1924 г. І. Сталін узяўся за справу. Ленінізм, заяўляў ён, ёсць гісторыя і практыка пралетарскай рэвалюцыі наогул, тэорыя і практыка дыктатуры пралетарыята ў асаблівасці [11, т. 6, с. 71]. Праз два гады І. Сталін выказаў гэта яшчэ больш ясна і выразна: «галоўнае ў ленінізме заключаецца ў пытанні аб дыктатуры пралетарыята» [11, т. 8, с. 71]. І. Сталін выдзеліў такія прыкметы гэтай дыктатуры, сфармуліраваныя У. Леніным, як працяг класавай барацьбы ў новых формах, панаванне аднаго класа, неабходнасць насілля. Як мы змаглі пераканацца, ленінская спадчына дазваляла рабіць такія высновы.

Дыктатура пралетарыята была прынцыпова важнай для І. Сталіна як стартавая пляцоўка для ўстанаўлення дыктатарскага рэжыму асабістай ўлады. У 1926 г. праблему ўлады партыі ці класа І. Сталін спецыяльна і даволі аб'ёмна разгледзеў у сваёй першай буйной працы «Да пытанняў ленінізму». У сістэме дыктатуры пралетарыята, пісаў ён, кіраўніком дзяржавы можа быць толькі камуністычная партыя [11, т. 8, с. 27]. Сталінскае мысленне простае і схематычнае: калі ў нас, у СССР, ні адно палітычнае або арганізацыйнае пытанне не вырашаецца без кіруючых указанняў партыі, значыць, дыктатура пралетарыята - гэта дыктатура яго авангарда, гэта значыць яго партыі як галоўнай кіруючай сілы пралетарыята [11, т. 8, с. 26, 29, 36, 37].

Для шырокай масы працоўных прыдатным было «лозунгавае» засваенне ленінізму. Калі не вельмі даўно марксістам мог быць толькі адукаваны і культурны чалавек, то пачынаючы з сярэдзіны 1920-х гг. марксістам-ленінцам мог стаць і непісьменны, інтэлектуальна неразвіты індывідуум. І партыйным, і беспартыйным становілася ў прынцыпе ўсё роўна - правільна ці няправільна тлумачаць ленінізм Д.В. Троцкі ці Г.Е. Зіноўеў, М.І. Бухарын ці І. Сталін, хто з іх памыляецца, хто супраць, што з'яўляецца самым галоўным у вучэнні У. Леніна. Усё гэта ў 1924-1930 гг. траціла сэнс. Праўда марксізму-ленінізму была за тымі, хто мацней трымаў уладу. Роля гарантыі яе ўнутранай трываласці адводзілася ідэалогіі, якая павінна была стаць галоўным інструментам перамогі І. Сталіна і яго паплечнікаў.

І. Сталін уяўляў дзяржаву па аналогіі з машынай. «Рычагамі», «прыводамі» з'яўляліся масавыя арганізацыі - прафсаюзы, саветы, кааперацыя ўсіх відаў, камсамол і партыя як «асноўная і накіроўваючая сіла ў сістэме дыктатуры пралетарыята». Правёўшы пэўнае адрозненне паміж дыктатурай партыі і дыктатурай пралетарыята, І. Сталін на самой справе іх атаясамліваў і ўскладаў кантроль за дзейнасцю партыі на яе кіруючыя органы. Тым самым улада ў дзяржаве і партыі аказалася сканцэнтраванай у руках невялікай колькасці людзей, якія манапольна прымалі рашэнні па ўсіх ключавых пытаннях унутранай і знешняй палітыкі.

Можна сцвярджаць, што расшскі традыцыйны, зтатысцкі пачатак, па сутнасці сваей кансерватыўны, аслабіва ярка выявіўся ў рэстаўрацыі І. Сталіным прышчыпаў бюракратычнага аўтарытарызму ў кіраванні дзяржавай, аднаўленні арыстакратычнай структуры - новага класа партыйных чыноўнікаў, а таксама ў сакралізацыі ўлады. Усё гэта дало падставу Г. Фядотаву заўважыць, што «Сталін і ёсць „чырвоны цар“, якім не быў Ленін» і «яго адносіны да народа нагадваюць самадзяржаўнага правадыра».

Такім чынам, уяўленні бальшавіцкіх кіраўнікоў аб дыктатуры пралетарыяту, таксама як і аб пралетарскай дзяржаве пасля звяржэння ўлады буржуазіі, у многім істотна разыходзіліся з поглядамі класікаў марксізму. Як вядома, К. Маркс і Ф. Энгельс з цягам часу прыйшлі да высновы аб магчымасці пераходу да сацыялізму ў некаторых краінах (пры пэўных умовах) наогул без злomu былой дзяржаўнай машыны. «Можна сабе ўявіць, - пісаў Ф. Энгельс у сваім творы „Да крытыкі праекта сацыял-дэмакратычнай праграмы 1891 г.“, - што старое магло б мірна ўрасці ў новае ў такіх краінах, дзе народнае прадстаўніцтва сканцэнтравана ў сваіх руках усю ўладу, дзе канстытуцыйным шляхам можна зрабіць усё, што хочаш, калі толькі маеш за сабой большасць народа: у дэмакратычных рэспубліках, як Францыя і Амерыка, як Англія, дзе будучае адрачэнне дынастыі за грашовую плату штодзённа абмяркоўваецца ў друку і дзе дынастыя бяссільна супраць волі народа» [8, т. 22, с. 236-237]. І далей Ф. Энгельс працягвае: «Калі што не падлягае ніякаму сумненню, то гэта тое, што наша партыя і рабочы клас могуць прыйсці да панавання толькі пры такой палітычнай форме, як дэмакратычная рэспубліка. Гэта апошня з'яўляецца нават спецыфічнай формай для дыктатуры пралетарыяту, як паказала ўжо Вялікая французская рэвалюцыя» [8, т. 22, с. 237].

У ХХ ст. скарысталі шырокія магчымасці грамадскай згоды, супрацоўніцтва розных класаў і палітычных сіл, у тым ліку ў мэтах забеспячэння правоў і інтарэсаў працоўных, практычна ўсе сацыял-дэмакратычныя партыі Захаду. Сацыял-дэмакраты не ставілі мэтай ліквідацыю прыватнай уласнасці, рыначных адносін, усіх без выключэння дзяржаўных структур, устанавленне дыктатуры пралетарыяту. Яны змагаліся за гуманізацыю капіталізму, за ўвасабленне ў ім ідэалаў сацыялізму. Гісторыя пацвердзіла слушнасць сацыял-дэмакратаў. У многім праў вядомы тэарэтык германскай сацыял-дэмакратыі К. Кауцкі, які ў свой час пісаў: «Балынавізм перамог у Расіі, але сацыялізм пацярпеў там паражэнне» [6, с. 148]. Тая ж думка - у словах вядомага рускага эканаміста, філосафа і сацыёлага, аўтара «Маніфесте Расійскай сацыял-дэмакратычнай партыі» П.Б. Струве: «Сацыялізм не адказвае за бальшавізм» [12, с. 15]. Як вядома, сацыял-дэмакратыі Захаду нямала удалося дасягнуць у сацыяльна-эканамічным і палітычным развіцці сваіх краін. Аналагічныя магчымасці адкрываліся і перад грамадскасцю Расіі. Але суадносіны палітычных сіл тут склаліся такім чынам, што яе развіццё пайшло ў зусім іншы кірунку. Бальшавікі, якія прыйшлі да ўлады, зрабілі ўпор не на стваральную, а на разбуральную працу. Бьші не толькі разбураны механізм расійскай дзяржавы, «капіталістычная» эканоміка, але падлягалі знішчэнню і «любыя праяўленні незалежнай грамадзянскай ініцыятывы, уся сістэма права, усе адносіны ўласнасці, традыцыйныя маральныя асновы і царква» [9, с. 622]. «Няма нічога лягчэйшага, - слушна заўважыў К. Кауцкі, - як экспрапрыраваць капіталіста. Гэта - толькі справа сілы і не звязана ні з якімі сацыяльнымі гіпотэзамі. Не так проста, як экспрапрыяцыя, праходзіць арганізацыя» [6, с. 148].

Як бачым, тэорыя і практыка савецкай дзяржавы «кладзе рэзкую мяжу, якая аддзяляе ленынізм ад класічнага марксізму. Пабудаваная леныністамі дзяржава зняла з сябе усякі прававы дэкорум і паўстала перад намі ў выглядзе арганізацыі голай і жорсткай сілы» [1, с. 81]. На думку гісторыка В.В. Сагрына, бальшавіцкая ідэя была «відавочнай нацыянальнай аберацыяй марксізму, паколькі Маркс не дапускаў магчымасці рэалізацыі яго палітычнай канцэпцыі ў слабаразвітых краінах тыпу Расіі. Бальшавіцкі нацыянал-марксізм азначаў дыскрэдытацыю вучэння Маркса. Але ён ажыццявіў і тую грандыёзную сацыяльна-палітычную утопію, якая лепш і паўней, чым іншыя рускія ідэалогіі і утопіі, выразіла спадзяванні і надзеі народных мас» [10, с. 115-116]. Гэта утопія была найважнейшым гістарычным этапам развіцця расійскай і сусветнай цывілізацыі, але, безумоўна, этапам глыбока трагічным.

Цікава адзначыць, што адразу пасля кастрычніцкіх (1917 г.) падзей знайшлося нямала асоб, якія выказалі сумненне ў здольнасці бальшавікоў рэалізаваць станоўча свой гістарычны праект. Так, напрыклад, у чэрвені 1918 г. вядомы расійскі публіцыст-эмігрант А.С. Изгоеў аддаў пашану расійскім бальшавікам за тое, што яны мелі мужнасць правесці сацыялістычныя ідэі ў жыццё. Тым самым яны дазволілі ўсяму свету, у першую чаргу сацыялістам, пераканацца, што пралетарская дыктатура - гэта звычайная дыктатура звычайных груп, якія захопліваюць уладу. Таму з устанавленнем гэтай дыктатуры раскрыліся «кашмарныя карціны адзічэння, вяртання да часоў чорнай смерці, 30-гадовай вайны, вялікай маскоўскай смуты, нечуванага дэспатызму, жудаснага насілля і поўнага разрыву ўсіх

сацыяльных сувязей. Такім аказаўся сацыялізм сапраўды ажыццёлены, паспрабаваны ў жыцці. Іншым ён быць не мог. Іншых вынікаў чакаць ад яго нельга. Урок атрымаўся страшны, але, магчыма, іншага шляху да нашага здараўлення не было» [5, с. 364–365, 386–387].

Расійскі камунізм, як і былы царызм, мог асуджацца як жahlівы дэспатызм, але таксама мог праславіцца як надзвычайны сацыялістычны эксперымент. Аднак за агульнымі ацэнкамі стаіць канкрэтная гісторыя яго зараджэння, фарміравання, набыцця пэўных рыс і якасцей. На вялікі жаль, сур'ёзны навуковы аналіз гэтага феномена быў цяжкім. Справа ў тым, што ў савецкай літаратуры дазвалялася даваць толькі станоўчы, усепераможны вобраз бальшавізму.

Такім чынам, адны толькі аддаленыя гістарычныя перадумовы – радыкалізм дэмакратаў XIX ст. і карная палітыка царскага самаўладдзя не былі б дастатковай базай для разгортвання палітычных рэпрэсій, ператварэння іх у інструмент барацьбы з іншадумствам, умацавання асабістай улады І. Сталіна, калі б не іншыя, больш блізкія па часу да гэтых падзей фактары. Адзін з іх – марксісцка-ленінскае вучэнне аб дыктатуры пралетарыяту як магутная ідэалагічная аснова непрымірымай барацьбы з праціўнікамі новага ладу.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Алексеев, Н.Н. Пути и судьбы марксизма: от Маркса и Энгельса к Ленину и Сталину / Н.Н. Алексеев. Берлин, 1936.
2. Божанов, В.А. Восхождение к абсолютной власти: большевики и советское государство в 20-е годы / В.А. Божанов. Минск, 2004.
3. Бухарин, Н.И. Проблемы истории и практики социализма / Н.И. Бухарин. М., 1989.
4. Валентинов, Н. (Вольский Н.) Новая экономическая политика и кризис партии после смерти Ленина. Годы работы в ВСНХ во время НЭП. Воспоминания / Н. Валентинов. М., 1991.
5. Изгоев, А.С. Социализм, культура и большевизм / А.С. Изгоев // Вехи. Интеллигенция в России. М., 1991.
6. Каутский, К. Терроризм и коммунизм / К. Каутский // Полит. исследования. 1991. № 2.
7. Ленин, В.И. Полное собрание сочинений / В.И. Ленин.
8. Маркс, К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. 2-е изд.
9. Пушкарёв, С.Г. Россия 1801–1917 : власть и общество / С.Г. Пушкарёв. М., 2001.
10. Согрин, В.В. Осмысливая советский опыт. О новейших трудах по истории XX века / В.В. Согрин // Обществ. науки и современность. 1999. № 3.
11. Сталин, И.В. Сочинения / И.В. Сталин.
12. Струве, П.Б. Размышления о русской революции / П.Б. Струве. София, 1921.
13. II съезд РКП(б): стенографический отчет. М., 1968.
14. X съезд РКП(б): стенографический отчет. М., 1921.